



Какво знаем за... сколопендрите?

Васил Големански



В представите на много хора сколопендрите са неприятни на външен вид и даже опасни животни, защото техните ухапвания причиняват болезнени възпаления, а понякога и смърт на нападнатите хора.

Но дали те наистина са толкова опасни за човека, къде живеят и каква е тяхната биология, срещат ли се у нас и каква е ролята и значението им в природата – на тези въпроси малцина могат да отговорят. Да ви запознаем по-подробно със сколопендрите, уважаеми читатели, е целта на предлаганата статия.

Мястото на сколопендрите в зоологическата систематика е в големия клас на Многоножките, или Стоножките (кл. Myriapoda), от който досега в света са познати около 12 000 вида, живеещи предимно в тропиче-

ските и умерените региони на нашата планета. Те са едни от най-едрите и бързи сухоземни безгръбначни животни, достигат на дължина понякога до 20 – 25 см, извършват змиевидни движения при придвижването си и поради това срещите с тях наистина пораждаят страх у човека. Но за наше успокоение само един от познатите в света видове – *Scolopendra cingulata*, живее в България и обитава сухи и припечни места главно в южните райони на страната. През 1936 г. чехословашкият зоолог

Б. Фолкманова съобщава, че в района на Странджа (с. Кюприя) е намерила и втори вид по-опасна сколопендра – *Scolopendra morsitans*, известна от Северна Африка, но оттогава досега този вид не е намиран у нас и съвременни изследователи на многоножките смятат, че в случая се касае за неточна таксономична идентификация. В различните райони на страната ни сколопендрата има различни народни имена и е известна още като шкрапла, голяма скрипя или с турското име къркаяк.

ните дълги крака се залавят здраво за субстрата, за да не бъде повлечено животното при борбата.

На главата си сколопендрите имат един чифт дълги и силно чувствителни антени. При българския вид *S. cingulata* антените са образувани от 17 до 21 членчета и непрекъснато се движат и опипват субстрата при движението на животните. На предния край на главата странично са разположени и 4 прости очички, но те са много слаби и всъщност сколопендрите разчитат повече



Сколопендра „мъти“ яйцата си, плътно увита около тях

Тялото на сколопендрите се състои от 21 членчета, които са различни по големина по продължение на тялото. Всяко членче е снабдено с по един чифт начленени крайници (крака), които завършват с малки хитинови нокътчета. Последният чифт крака обаче са най-дълги и при движението на животните обикновено се влачат по земята. Те не вземат участие при придвижването на животните, но когато сколопендрата улови някоя жертва или се хвърля в атака срещу неприятел, например гущер, послед-

на чувствителните си антени за придвижване и улавяне на жертвите си. Коремно на главата се намира устата на животните, а около нея са разположени устни органи, които представляват изменени крайници. Първият чифт изменени крайници са превърнати в мощни сърповидни челюсти, завършващи с остри сърповидни хитинени нокти. Те се наричат ногочелюсти, понеже са изменени в челюсти крайници, с които животните улавят и задържат жертвите си. В основата на здравите ногочелюсти

се намират и отровните жлези на животните, чието каналче се отваря на върха на острите сърповидни нокти. Когато сколопендрата улови насекомо или червей например, тя забива в него острите си ногочелюсти и излива в тялото му отровен секрет, който бързо парализира жертвата. След това следва раздробяване на жертвата и поглъщането ѝ, при което участие вземат и другите видоизменени челюстни крачка.

Отровата на сколопендрите има сложен биохимичен състав. Тя съдържа ацетилхолин, кардиотоксичен протеин, цитолизин, хемолитична фосфолипаза и серотонин, които оказват комплексно въздействие върху клетките, тъканите и органите на ухапаните животни. А жертви на сколо-

пендрите, освен дребни почвени безгръбначни животни (червеи, охлюви, ларви и възрастни насекоми и др.) могат да бъдат и по-дребни гръбначни животни – гущери, земноводни, гризачи и даже прилепи, изненадани в приземните части на пещерите. Според китайски изследователи в отровата на червеноглавата китайска сколопендра се съдържат съставки, които блокират калиевите йонни канали в клетките и премахват болката на ухапаното място. Поради това те смятат, че отровата на тази сколопендра може да бъде изкуствено синтезирана и практически използвана вместо морфин като болкоуспокояващо средство. В литературата се срещат сведения и за използване на отровата на сколо-



пендрите като народно средство против ревматизъм и бъбречни болки.

Митът, че сколопендрите са много опасни за човека и причиняват смърт при ухапване, е доста преувеличен. Веднага трябва да поясним, че сколопендрите никога не нападат първи човека, освен ако не са заплашени от него с настъпване, улавяне или убиване. Наистина, ухапаното от сколопендри място (най-често по ръцете и краката) се зачервява, възпалява и подува, възможно е да се получат и повишение на температурата до 39° C, треска и силни болки, но смъртните случаи са много редки и засега се приписват главно на вьетнамската (индомалайската) сколопендра (*S. subspinipes*). Единични смъртни случаи са съобщавани при ухапване и от африканската сколопендра (*S. morsitans*), калифорнийската сколопендра (*S. polymorpha*), южноамериканската, или перувианската сколопендра (*S. gigantea*) и някои други по-едри тропически представители на рода, но е вероятно част от тях да се дължат по-скоро на остра алергия спрямо съставките на отровата. Отровните жлези в основата на ногочелюстите на сколопендрите са с малки размери и количеството на отровата в тях е недостатъчно да убие човек или едър бозайник. Отровата на сколопендрите е потоксична в топлиите тропически райони в сравнение с тази на животни от умерените географски ширини.

Сколопендрите водят нощен живот. През деня те се крият под камъни или паднали дървесни стъбла, под кората на дървета или в гупки в повърхностния почвен пласт, където влажността е по-голяма. Вечер и през нощта излизат от скривалищата си и търсят ларви на насекоми, червеи, паяци и голи охлюви, които са основната им храна. При срещи с някои по-едри животни – земеровки, дребни гризачи или гуцери, заплашените сколопендри нападат храбро и често излизат победители, защото тяхната отрова действа бързо и парализиращо на жертвите.

Въпреки че са опасни и безстрашни нощни хищници, сколопендрите проявяват завидни грижи за отглеждане на своето поколение. Размножителният период на българските сколопендри например започва напролет,

когато слънцето затопля повърхностния почвен слой. Тогава мъжките екземпляри правят специални ходове и галерии в почвата, които обличат от вътрешната страна с паяжинна подплата за изолация и по-голяма здравина. В готовата подпочвена галерия мъжкият екземпляр отлага малко мехурче, в което излива семенна течност и сперматозоиди, наречено сперматофор. Сперматофорът може да престои известно време в подготвената галерия и запазва сперматозоидите активни в семенната течност. Тогава мъжкият индивид намира и застава женската сколопендра да мине по направената галерия със сперматофора. При преминаването си покрай сперматофора тя го поема с крачката си и го поставя в половото си отворстие, където обвивката му се разтваря и освободените сперматозоиди оплождат полово зрелите яйца. Женските напускат „брачните галерии“ и търсят подходящо топло място в почвата или под камъни на повърхността, където снасят от 15 до 35 бели кръгли яйца. Но грижите не свършват дотук. Женската остава до яйцата, които пази и „мъти“ до 2 – 3 седмици в зависимост от външната температура на почвата. От яйцата се излюпват малки, беззъбни и много нежни безпомощни същества. Те напобояват възрастните сколопендри, но не могат да се движат самостоятелно, поради което майката се увива около тях и продължава да ги пази, докато достигнат на дължина до около 2 см, челюстите им заякнат и могат да се придвижват около нея и да се хранят. Едва тогава майката ги напуска.

Въпреки че сколопендрите се ползват с лоша слава и внушават страх у човека при среща с тях, те са едни от най-активните изтребители на дребни почвени животни, включително и на много вредители по растенията, животните и човека – например ларви и възрастни на короядите, майските бръмбари и сечковците, на много гъсеници на вредни пеперуди, ларви на комари и мухи, паяци, голи охлюви и много други. От екологично гледище те спадат към категорията на хищниците редуценти и имат важна роля за поддържане и регулиране на биологичното равновесие в природата. ■